

A szabadságra teremtett ember a szeretet hálójában

DOI: <https://doi.org/10.32558/elet.2023.11>

Prof. Gaál Botond DSc

teológus, lelkész

Debreceni Református Hittudományi Egyetem

E-mail: bgaal@drk.hu

Miért gondolja azt a keresztyén ember, hogy bár ő a teremtett világ korlátai között él, mégis ezzel egy időben ő a legszabadabb teremtmény? Ha alaposan átgondoljuk ezt a helyzetét, az ember még a legszabadabb állapotában is egy hálózat alkateleme. De mégis milyen ez a hálózat? Hogyan kell azt érteni? Mit gondoljunk akkor, amikor Pál apostolnál ezt olvassuk: „Az életünk el van rejtve a Krisztussal Istenben” (Kol 3,3).¹ Ezt próbáljuk most megérteni, ezért az ember „behálózottságát” fogjuk vizsgálni oly módon, hogy megpróbáljuk elhelyezni őt a teremtett mindenségben.

A keresztyén ember örök gondolati problémája az a tény, miszerint ő egyszerre szabad és mégis kötött lény. Valójában eljutunk mindig ahhoz a kérdéshez, hogy *kicsoda az ember?* Megfejtethetlenné tűnik, erről már könyvtárakat írtak, mégsem kaptunk megnyugtató feleletet vagy végérvényesen kielégítő választ. Véleményünk szerint az a jó, ha a válasz nem akar végérvényes lenni. Mi most csak annyit szeretnénk megérteni, miért oly nagy titok ez. Hátha ez maga, még ha nem is kielégítő, de valamennyire megnyugtató lesz számunkra. Mivel egy teológiai témát szeretnénk a matematika által újonnan felszínre hozott hálózatelmélet segítségével jobban érteni, ezért először kifejtjük, miben is áll ennek a keresztyén tanításnak a lényege. Tehát először azt tisztázzuk, mit is akarunk érthetőbbé tenni egy matematikai elmélet segítségével? Ez most nem mellőzhető. Két szempont szerint közelítjük meg ezt a nagy dilemmát. Először a tudományok irányából érdeklődünk, beleértve a teológiát is, majd pedig megnézzük ennek a kérdésnek a biblikus hátterét. Lássuk tehát magát a témát.

Mit akarunk a hálózattal leírni?

Kiindulási tények

Kicsoda az ember? Hogyan került bele a hálóba? Azért nehéz kérdés ez, mert az ember esetében mindig ott van egy megfejtethetlen titok, nevezetesen az, hogy egyszerre teremtmény

1 A tanulmányban szereplő bibliai igehelyeket Károli Gáspár fordításában idéztük: Szent Biblia. Ford. Károli Gáspár. Budapest 1988.)

is és ugyanakkor lelki-szellemi tulajdonságokkal bíró személy is. Az ember teremtmény volta azt jelenti, hogy teljességgel az őt körülvevő természet része. Annyira integráns része a világnak, hogy testiségében éppen úgy érvényesek reá a természettudomány által ismert törvények, mint bárhol ezen a világon. Ha viszont az ember személy voltát vizsgáljuk, akkor azt tapasztaljuk, hogy az embernek van cselekvési és választási lehetősége, döntési szabadsága, másik emberhez való viszonya, közösség iránti igénye, és még megannyi eshetőség, mint például a nemiségéből eredő vonzalom a férfi és nő között, sőt a transzcendencia iránti képesség is ide sorolandó. Persze, ez mind benne van a Bibliában is, de azt más oldalról fogjuk bemutatni. Most maradunk a tudományos jellemzésnél. Mármost az ember teremtmény és személy mivolta egymástól megkülönböztethető, de el nem választható. Annyira összetartoznak, hogy erről a két jellegzetességről nincs is értelme külön-külön beszélni. A tudomány is így kezeli őket, ha meg akarja közelíteni a helyes választ arra a kérdésre: kicsoda az ember? Példát említve, amikor az orvos gyógyít, sohasem csak a szervet gyógyítja, hanem magát az embert. Az embert, mint egészet! De ha bárki esetében kimondottan az ő személyét akarjuk megismerni, akkor megint csak egy megfeythetetlen titokkal állunk szembe, mert képtelenek vagyunk megtudni, hogy kicsoda ő az ő egyedi, megismételhetetlen valóságában, beleértve az ő testiségét is. Ezt jobb így elfogadni. Egyébként ez teljesen egybecseng a keresztyén antropológiai felfogással.

Kicsoda az ember? Kérdezzük újból. Ha az embert más oldalról is meg akarjuk közelíteni, akkor a biblikus szemlélet szerint nagyon elgondolkodtató dolgokra találunk. A 139. zsoltár 5. és 6. verse ezeket mondja: *„Elöl és hátul körülzártál engem, és fölöttem tartod a kezedet. Csodálatos előttem e tudás, igen magas, nem tudom felfogni.”* Ez egy imádság része. Utána arról beszél a zsoltáros, hogy Isten mindenütt jelen van ebben az általa teremtett mindenségben. Az ember tehát egy olyan világban él, amely be van hálózva Isten jelenlétével. Ezt egy olyan embertől halljuk, aki a választott néphez tartozik, aki ismeri ennek a népnek a történetét és tudja azt, miként szabályozza a Teremtő Isten ennek a népnek az életét. Éppen azt veszi észre a zsoltáros, hogy maga a nép is azért maradt meg, mert Isten őket „behálózta”, azaz még Mózes idejében adta számukra a törvényt, a Tízparancsolatot, s ezáltal néppé formálta Izraelt. *„Elöl és hátul körülzárta őket és fölöttük tartotta a kezét!”* Befogta egy olyan hálóba, amely biztosította az ő nemzeti megmaradásukat a népek sokaságában. Ebből a hálóból kilépni nagyon veszélyes volt, egyenlő volt a halállal. Ezt a választott népet tehát olyan emberek alkották, akiknek kapcsolata volt Istennel és az embertársakkal. E két irányú kapcsolat volt szabályozva részben a Tízparancsolat által, részben pedig minden olyan ehhez igazodó későbbi szabály révén, amelyet a történetük során kialakítottak. Ezt a szabályrendszert nevezzük Tóranak. Ez fogta egybe a népet, ezt kellett megtartania a választott nép minden tagjának, ha a nemzete közösségéhez akart tartozni. Maga a nép tizenkét törzsre osztva élte az életét, de nem voltak „törzsfőnökök”, hanem csak a Tóra tartotta össze őket egy néppé. Barabási-Albert László szemléletes képét használva, egy „pók nélküli hálóban” éltek, amelyben később a környező népek mintájára mégis csak kellettnek vezetők, királyok a közigazgatás és diplomácia végett, de valójában nem ők tartották össze a népet valamilyen hadsereggel és erőskezü emberi intézkedésekkel, hanem

számukra a legerősebb kötelék maga a Tízparancsolat és az arra épülő törvényrendszerük volt. Ez a Tóra egy olyan szellemi kötelék volt, amely nem mérhető. Istentől származott, vallották a zsidó nép fiai, s mivel hitbéli tényező volt, ezért bizonyult rendkívül erősnek. Ez egy olyan hálózat volt, amelynek nem voltak emberi mértékkel mérhető száalai, ezeket nem lehetett számszerűsíteni, mert minden képzeletet fölülhaladó erős összefogó abroncsként működtek. Később a próféták problémája is mindig az volt, hogyan lehet ezt a köteléket erősíteni, mert a nép csak úgy képes megmaradni, ha ezek a törvények, szabályok nem csupán valamilyen elméleti ismeretként hagyományozódnak tovább nemzedékről nemzedékre, hanem az élet minden területén a „szívükbe írva” követik azokat. (Jer 31–32; Ez 36) A hálónak tehát nem volt „pókja”, mégis működött. — A történet aztán úgy folytatódott tovább, hogy több mint ezer éven át ez a szellemi-lelki háló tartotta össze Izraelt, a választott népet.

Ezredévvél később

Ez a közösségi tudat még Jézus korában is megvolt, többé-kevésbé ez tartotta össze a zsidóságot. Maga Jézus is a Tórát tanulta, de érett tanító (rabbi) korában már látta azt is, hogy a nép megmaradása érdekében a Tóra szigorú megtartása sem elegendő. A választott nép szemlélete túlságosan merevé vált, mert azt hitték, hogy az isteni eredetű Törvény megtartja őket biztonsággal a népek sokaságában. Nagy horderejű változásra volt szükség, amely Jézus munkásságával el is kezdődött. Ezt a műveltebb zsidó vezetők és az akkorra kialakult főpapság, akik mind törvénytudók és törvénytisztelők voltak, észrevették és rendkívül veszélyesnek ítélték. Nagyon érdekes ez a történet, mert maga Jézus is fontosnak és szükségesnek tartotta a törvényt, mégis kérdőre vonták: „*Mester, melyik a nagy parancsolat a Törvényben? Jézus így válaszolt: Szeresd az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes elmédből. Ez az első és a nagy parancsolat. A második hasonló ehhez: Szeresd felebarátodat, mint magadat. E két parancsolattól függ az egész törvény és a próféták.*” (Mt 22,36–40) Ez a válasz nagyon meglepte a zsidó kérdezőket, mert végül is helyes volt. Az lehetett inkább a meglepő, hogy várákozásukkal ellentétben Jézus nem emelt ki egyetlen gondolatot a Tízparancsolatból, hanem összefoglalta a két kötőablak tartalmát, amely még rövidebben ezt jelenti: *szeresd az Urat és szeresd felebarátodat!* Ez a lényege a Tízparancsolatnak és az összes hozzá fűzött részletező vagy kiegészítő rendelkezéseknek.² Ez már jelez valamit abból a merőben új szemléletből, amelyet Jézus képviselt. Ugyanis Izrael fiai úgy gondolkodtak, hogy az az igazi vallásos ember, aki az összes parancsolatot pontról pontra tételesen megtartja. Csak az ilyen ember számít Isten előtt igaz embernek. Ez látszik a gazdag ifjú történetéből.³

Ekkor egy merőben új szemlélet kialakításának szemtanúi vagyunk. Jézus nem teszi félre a Törvényt, sőt jónak, szükségesnek tartja, de annak pusztá, tételes betartásán túl

2 Mivel ez csak Izrael népére vonatkozik, a továbbiakban nevezzük és írjuk ezt Törvénynek, vagy Tórának, megkülönböztetve általában a *törvénytől*.

3 Részletesen kifejtve megtalálható GAÁL Botond: *Keresztény értékek az európai kultúrában. Földrésziink szellemi örökségének történeti áttekintése keresztény nézőpontból*. Kiadó: Debrecen–Nagytemplomi Református Egyházközség, Karakter 1517 Könyvesbolt és Kávézó, Debrecen, 2020. 26.

van egy magasabb szintű életszemlélet, a szeretet gyakorlása. Ő maga mondja, hogy nem érvényteleníteni akarja a Törvényt, hanem azt betölteni. (Mt 5,17–18) Egészen konkrétan úgy fogalmaz, hogy a „*törvény betöltése a szeretet*”. Ezzel magasabb szintre emeli a Törvény jelentőségét és annak tartalmát gazdagítja. Jézus ezt így bírta a tanítványaira: „Új parancsolatot adok nektek, hogy egymást szeressétek. Amint én szerettelek *titeket, úgy szeressétek ti is egymást. Arról ismeri meg mindenki, hogy az én tanítványaim vagytok, ha egymást szeretitek.*” (Jn 13,34) Ezt Jézus akkor mondta a tanítványainak, amikor már közeledett földi pályájának a vége. Nem sokkal később életének odaáldozásával bizonyította ennek a szeretetnek a hitelességét. Végül is arról van szó, hogy *minden földi tevékenységünkben, gondolkodásunkban, szándékunkban, az élet valamennyi területén a szeretet parancsa felülír mindent.* A Törvényt is a szeretet oldaláról kell megítélni. A Törvény önmagában jó, de van egy nálánál magasabb parancs, a szeretet új szabálya. Szoktuk a SZERETET ÚJ TÖRVÉNYÉNEK is hívni. Ez szellemileg és lelkileg magasabb szintet jelent, amely nem teszi félre a Törvényt, hanem helyén kezeli azt. Megszabja annak érvényességi határait. Ezt a modellváltást maga Jézus Krisztus személyes tanítása eredményezte.

Itt azonban nem fejeződik be a történet. Folytatják az apostolok, különösen is Pál. Ő az az apostol, aki nagyon mélyen megtanulja „Gamáliele lábainál” az egész ószövetségi tudományt, mégis a Damaszkuszi úton ez az új törvény, ez az új szemlélet döbbsenti rá, hogy minden, amit tanult, az a Krisztus SZERETETTÖRVÉNYE felől nyeri el igazi értelmét. A Tízparancsolat is! Pál hozza az evangéliumot Európába. Valójában minden tanításának a mélyén az áll, hogy ez az új törvény, amelyet röviden krisztusi szeretettörvénynek nevezhetünk, miként valósulhat meg a keresztyén emberek körében. A sok-sok jó tanács és intellektus közül kiemeljük azt, amelyben felsorolva találjuk a szeretet gyakorlati megvalósulásának módozatait, melyet mondhatnánk szeretetszabálynak is: „*A Lélek gyümölcse pedig: szeretet, öröm, békesség, türelem, szívdesség, jóság, hűség, szelídség, önmegtartóztatás. Az ilyenek ellen nincs törvény.*” (Gal 5,23) Ez a rövid szakasz magáért beszél. Az utolsó mondata pedig rámutat a lényegre, miszerint nem a megszokott törvényszemlélet, hanem a krisztusi szeretetszabály fogja közösséggé formálni a népet. Az új szeretettörvény azonban már nem foglalható tételes kijelentések formájába, mert annak a szívbe írt szabálynak kell lennie, és az életünket aszerint élni. Erre mondja Pál, hogy „*aki Krisztusban van, új teremtés az*”. (2Kor 5,17) Így érthető Jézusnak az a tanítása is, miszerint „*aki szereti felebarátját, a Törvényt betöltötte*”. (Róm 13,8)

Miért új ez az életmodell? Láttuk, hogy a Törvényhez képest a zsidóság körében is a szeretettörvény mennyire újat hozott. Valósággal felszabadította az embert a Törvény betűinek szigorú szabályai alól, amelyeket szinte lehetetlen volt már megtartani. Egy átlagos zsidó ember alig ismerte ki magát a rendkívül bonyolult törvényrendszerben. De nem csak a zsidóság számára jelentett újat Jézus tanítása, hanem az egész hellén világ számára is. Az apostolok korában — a sztoikus filozófia kellős közepén — az akkori tudományos élet képviselői, tudósai a hellén kor emberének azt tanították a római birodalomban, hogy vannak nagy összefüggések, általános törvényszerűségek ebben a mindenségben, és az a boldog ember, illetve az az erényes ember, aki felismeri és elfogadja ezeket, belesimul

ebbe a mindenségbe, majd pedig belenyugszik, hogy számára nincs más kiút. Az ember ki van szolgáltatva eme helyzetének és tanácsosabb beletörödni a sorsába. A keresztyénség azonban gyökeresen mást tanított, az ember ugyanis főszereplő lett ebben a világban. Mivel a krisztusi tanításoknak nem volt semmilyen eszmei előzménye, vagy gyökere annak a kornak a filozófiájában, a görögök szemében éppen a keresztyének lettek az első „ateisták.” Ők ugyanis másként szemlélték a természetet. Az emberi értelmet is a teremtett világhoz sorolták, mint olyan emberi képességet, amelynek segítségével felfoghatjuk, vizsgálhatjuk a természet jelenségeit, ellentétben a hellén tudománnyal, amely az értelem segítségével akart mindenáron eljutni az istenségig, hogy aztán onnan nézve megértse ennek a világnak a működését. Ezzel szemben a keresztyén ember szerint a világot Isten teremtette a teljes valóságában, sőt azt Krisztusban magára vette, így az számukra nem önmagáért való lét volt a továbbiakban, és nem is csupán önmagában értelmezhető valóság. Ami pedig a mindennapi életet illeti, a Krisztust elfogadó ember felszabadulhat a jó cselekvésére, dönthet a saját sorsáról, célokat tűzhet maga elé, megváltoztathatja a világot, fölpezsdítheti a társadalmat az ember-ember közötti új kapcsolatával, s ezáltal új típusú közösséget hozhat létre. Ez a képesség ajándék gyanánt mindenkinek szól. Nemcsak a filozófusok érhetik el az „isteni szférát”, hogy ezáltal kitüntetett szerephez jussanak, hanem immár bárki aktív szereplője lehet a történelem alakításának. Ebben rejlett az a titok, miszerint a keresztyénség oly gyorsan terjedt, még az üldöztetések ellenére is.

Összefoglalva a helyzetet, azt mondhatjuk, hogy a zsidóság nagyon komoly lépést tett a története során, amikor a környező világ népei között egyedülállóan bevezette a monoteizmust és a törvényei révén egy olyan erős közösséget hozott létre, amely egyfajta szellemi-lelki közösséggé formálta a népet több mint ezer éven át. Izrael titka lényegében ebben a modellváltásban van, mert ők nem valamilyen királyi dinasztia uralma alatt maradtak meg, hanem a törvényük ereje által formálódtak néppé. Jézus és az apostolok ezt az állapotot emelték még magasabb lelki szintre a szeretettörvény által és ezzel kinyitották a kapcsolati lehetőséget más népek irányába is. Izraelnek eredetileg is volt olyan szerepe a népek körében, hogy hitével a környező népek számára igazodási pont legyen, de ténylegesen ez akkor vált valóra, amikor Jézus Krisztus munkássága révén a keresztyénség elindult „hódító” útjára az „egész lakott földön”.⁴ (Lk 2,1) A keresztyén értékek terjedésének éppen az a szabadság kedvezett, mely magát az embert hozta olyan helyzetbe, hogy dönthetett felelősséggel a saját jövője felől.

Témánk különlegessége miatt ezt a hosszú bevezetőt nem spórolhattuk meg, mert az ebben leírtak teszik érthetővé, miként tudjuk majd a hálózatelmélet ide vonatkozó kitételeit alkalmazni. Mi több, ebben a leírásban egyes tények már egyenesen erre az alkalmazásra vonatkoznak, illetve ezek alkalmazhatóságát vetítik előre. Újabb kétezer év érdekes története következik.

4 Ezt az „egész lakott föld” kifejezést a Lk 2,1-ben az *oikoumené* görög szóval fejezték ki, amelyből származik a ma szétlétben ismert ökumené vagy ökumenikus szó.

Egy különleges hálózat megjelenése

A keresztyének gyülekezetbe szerveződnek

Volt tehát egyfajta erős vonzerő a keresztyénségben, mely által már kezdetektől fogva egyre több helyen gyülekezeti közösségek szerveződtek. Az ilyen gyülekezetek meglepő gyorsasággal szaporodtak a Római Birodalomban. Ezt az apostolok leveleiből tudjuk, főként Pál apostol járt élen a gyülekezetek szervezésében. Valósággal tömegek kapcsolódtak ehhez a „mozgalomhoz”, amely új életcélt, új magatartást, új kilátásokat és új életmódot kínált. Kezdetben a keresztyénség nem valamiféle új vallásként jelent meg, hanem más életszemléletet képviselt. Nagy súlyt helyeztek az Istennel való kapcsolatra és az embertársak iránti szeretetre, de ezt minden őket körülvevő néphez képest másként tették, másként fogták fel, amint azt tanulták az evangélium alapján. A keresztyénséget lényegében a későbbi szervezett formája, az egyház alakította vallássá a történelmi szükség kényszere alatt. Ezt a reformáció révén értjük meg jobban.

Mi volt eredetileg annyira vonzó a keresztyén életfelfogásban? Milyen erő terelte őket össze gyülekezetekké? Ennek nyitja értelemszerűen az új szemléletben van. Ami ennek a lényegét illeti, a keresztyén élet sajátos minőségét csak paradoxszerűen, azaz ellentétpárokban lehet kifejezni: „légy igazán Istené, hogy igazán önmagad lehess, szolgálj Uradat, hogy szabad lehess, ajánld fel magad ’élő, szent, Istennek tetsző áldozatul’, hogy így felszabadulj embertársaid önzetlen, áldozatos szolgálatára.”⁵ Luther Márton is hasonlóan fejezte ki ugyanezt: „Az igazi keresztyén a legszabadabb ember és éppen ezért egyúttal embertársai legkészségesebb szolgája.”⁶ Ez tehát egy komplementer magatartási forma. Együtt és egyszerre érvényesül benne két ellentétesnek látszó tétel. Ezért is lehetett rokonszenves sokaknak. Az új szemlélet robbanásszerű terjedésén nem csodálkozhatunk. — Innen most inkább a keresztyénség gyülekezetekké szerveződése felé vesszük az irányt, mert végül is egyfajta különleges hálózattá épülése gyorsította fel a szervezete kialakulását.

Önmagában véve, maga egy gyülekezet is egyfajta hálózat szerint működik. Az emberek alkotják a csúcspontjait, az összetartó kötelék pedig mindenhol a közös hit, a keresztyén értékek követése. Maga a keresztyén értékek szerinti élet — bármikor is nézzük — azért jöhetett létre, mert ezek az értékek olyan vonzerőt képviselnek, amely egy közösséggé képes formálni az embereket. Akik pedig e háló alá tartoznak, oda önként, szabad elhatározásukból és szabad lelkiismerettel tértek be. Szabad döntésük szerint vállalták ezt a létet, mert ez jelentette és jelképezte, vagy ábrázolta ki az Istenhez való tartozásuk tényét. Ugyanakkor az egymással való kapcsolatukat eme értékekből fakadó életvitel, magatartás tette értékké és tartalmassá. E két tényezőnek volt köszönhető, hogy

5 Ezt Czeglédy Sándor debreceni professzor egyik temetési beszédéből tanultuk az 1970-es évek végén, amelyet Dr. Harsányi Imre nagytemplomi főgondnok felett mondott el Debrecenben. A szabadon idézett bibliai szöveg a Fil 4,18 vers lehet, amely pontosan így hangzik: „Mint kellemes, jó illatú, Istennek tetsző kedves áldozat”.

6 Ez az idézet is Czeglédy Sándor említett beszédéből való, valószínűleg emlékezetből leírva.

ez a háló el kezdett működni, majd százával és ezrével nőtt a számuk, míg végül ők maguk is szervezett közösséggé formálódtak. Ezt nevezzük ma egyháznak, melyen belül ugyanaz az erő létesíti az összetartozást, mint amely működik a tagjaiban. Ez a belső erő újabb kétezer esztendőre biztosította a hálózat összetartó erejét. És itt már az egyházszerkezet képe tárul elénk, méghozzá ez is úgy, mint hálózat. — Innen nagy ugrást teszünk a jelenbe. A történelem során kialakult egyházi szerveződést ismertnek tételezzük föl, de ennek a rendkívül bonyolult hálózatnak a teljes vizsgálatát itt nem vállalhatjuk föl, ezért egy egyszerűbb módozatát választjuk ki, amely ízelítőt adhat e „hálózat” működéséből. A dolog természetéből adódik, hogy a szerző a református egyházi szerkezeten mutatja be, miként alkalmazható a hálózatelmélet néhány hasznos eredménye egy adott közösség életében.⁷

Református közösségek hálózata

Azokat a kérdéseket tesszük föl, amelyekben a hálózatelméletet haszonnal alkalmazhatjuk. Ilyen formán érdeklődünk: 1. Miért alakulnak ki az egyházi hálózat csúcsai és mi tartja össze az abban tömörülőket? 2. Milyen kapcsolat van az egyes csomópontok között és milyen erő működik ezek között? 3. Vannak-e „skálafüggetlen” csomópontok ebben a rendszerben? 4. Hogyan kell érteni a hívő ember szabadságát, amikor egy gyülekezeti közösséghez kapcsolódik? 5. A gyülekezetek hálózata valóban úgy viselkedik-e, hogy belső sajátossága révén a rendezetlenség felől törekszik a rend irányába?

1. Mindjárt azzal kezdjük, hogy a hosszúnak tűnő bevezetés éppen azt akarja érzékeltetni, hogy az egyházi háló kialakulása nagyon is egy természetes szerveződési folyamat eredménye. E bevezetés nélkül hozzá sem szólhatunk ehhez a modern kérdéshez. Szeretnénk ugyanis látni, hogy lehet-e egyáltalán alkalmazni a modern hálózatelmélet kitételeit az egyházi szervezet kialakulására vagy éppen mai formálódására? Röviden válaszolva: lehet! Erre teszünk kísérletet. Kezdjük is mindjárt azzal, hogy a keresztyén közösségek sohasem véletlenül alakulnak ki, mert a Krisztus-követő emberben erőteljesen tör a felszínre az az érzés, miszerint Isten az embert Önmagával és másokkal való közösségre teremtette. Az ember tehát önmagában is közösségre kódolt lény, de a Krisztus-test közössége ezt még inkább megerősíti, és a „*mindenre van erőm a Krisztusban, aki engem megerősít*” (Fil 4,13) bibliai ígéret szerint ezt az elköteleződést fenn is tartja benne. Ezt a közösséget nem a félelem vagy kényszer hozza létre, még csak nem is a „római jogra” épülő szabályrendszer, hanem a Krisztus-hitre épülő lelki szabadság. „*Ahol az Úr lelke, ott a szabadság!*” (2Kor 3,17) — biztatja a korinthusiakat Pál. Az egyes gyülekezeti tagok tehát a teljes szabadságuk tudatában, szabad akaratukból alkotnak közösséget. Ugyanis ők mindnyájan egynek vallják magukat a megváltó Úrral, amint azt Pál tömören így fogalmazta meg: „*Krisztussal*

⁷ A katolikus egyház vagy más felekezet esetét a hálózatelmélet szempontjából illik olyan szakértőkre bízni, akik jobban otthon vannak az egyházuk elvi-történeti-szervezeti ismeretében.

együtt keresztre vagyok feszítve: többé tehát nem én élek, hanem Krisztus él bennem; azt az életet pedig, amelyet most testben élek, az Isten Fiában való hitben élem, aki szeretett engem, és önmagát adta értem.” (Gal 2,20) A keresztyén ember tehát azzal, hogy őbenne Krisztus él, az iránta való szilárd elkötelezettséget akarja kifejezni, azaz nem emberi eszmék irányítása alatt áll, nem más embereknek akar megfelelni, hanem az Úr Krisztus szeretettörvényének. Ezt úgy fogja fel, hogy ő „belülről irányított ember”, és nem mások irányítják „kívülről”. Ő maga szabad döntése alapján kapcsolódott a gyülekezeti közösséghez. Fogalmazhatunk úgy is, hogy „belső készítés” folytán csatlakozott a gyülekezethez, nem pedig „külső kényszer” alapján. Még csak nem is a családi hagyományának követése vitte őt oda. — Mármost a keresztyén gyülekezet az ilyen emberek közössége, gyülekezete, mely önmaga is egyfajta hálót képez a szeretettörvényből fakadó keresztyén értékek gyakorlása szerint. Ez a háló az összetartó erő. A keresztyén gyülekezet tehát egy élő, működő valóság. Ez a közösség jelentheti azt a csúcspontot, illetve csomópontot, amelyről a hálózatelmélet kapcsán a matematika eme új ága beszél. A csúcsban tömörülő embereket tehát egy felülről származó láthatatlan erő köti össze, és mint abroncs tartja egybe. Ebből a személyes „belülről irányítottságból” fakad aztán sok egyéb dolog, részben az egymás iránti szeretet megélése, a gondoskodás, a békesség, a türelem, a józanság, a könyörületesség, a család helyes értelmezése, a nemzet iránti rendületlen hűség és még megannyi pozitív tulajdonság, amelyek a keresztyén értékekhez tartoznak. Ezt korábban részleteztük.

2. Amilyen a belső élete egy közösségnek, olyan a külső kapcsolata is más közösségekkel. Amint láttuk, a belső lelki egyensúly a Krisztusban való egységen nyugszik, s ez sugárzik tovább a rajtuk kívül álló, vagy tőlük függetlenül, máshol létrejött keresztyén közösségek felé. Erre már a Bibliában is látunk példát, amikor Pál gyűjt a jeruzsálemi keresztyén gyülekezet számára. — Mármost az előző pontban bemutatott közös elvi vagy hitbeli alapok ellenére a gyülekezetek nem uniformis közösségek. Pál ezt is érthetővé teszi a korinthusi és az efézusi gyülekezethez írt levelében. Azzal kezdi, hogy valamennyi gyülekezeti tagnak van kegyelmi ajándéka. Ez teszi őket azzá, akik. Ez azt a különös képességet, adottságot jelenti, amellyel ki-ki hasznára válhat a saját közösségének. A keresztyén gyülekezetben mindenki megajándékozott ember más-más képességekkel, egyedi és felcserélhetetlen tulajdonságokkal, tehetséggel. (1Kor 12,4–11) De még a kegyelmi ajándékok mértéke is különbözhet. (Ef 4,7) Ezért van az, hogy egy adott gyülekezet erőssége a tagok kegyelmi ajándékától függ. Bár mindenki csak a kegyelmi ajándéka szerint tud részt venni a közösség építésében és a testvéri szeretet gyakorlásában, mégis mindenki egyenlőképpen tagja a gyülekezetnek. Mármost az is nyilvánvaló, hogy összességében az egyes gyülekezetek is más-más pozitívumokkal rendelkeznek, különböző adottságokkal bírnak. Ez természetes is, de éppen ebből következően az egyes gyülekezetek között is testvéri kapcsolatnak kell lennie egymás segítésére. Ennek formája, módja, ideje, mértéke, gyakorisága nagyon különböző, szinte felsorolhatatlan. Egy hálózatot kell elképzelnünk összekötött csomópontokkal. Ahol van összekötő szál, ott kölcsönösen közvetlen kapcsolatot tételezünk

fel. A kötőerőt a közös Krisztus-hitre épülő szeretetszabály biztosítja, amely lényege szerint azt jelenti, hogy bárki bármelyik gyülekezetnek is legyen a tagja, valamennyien egy nagyobb közösség tagjának is érzi magát. Amikor egymást segítik, háladatos-ságból cselekednek. Még szebb kifejezéssel: az Úr iránti engedelmességgel, mintha neki szolgálnának. (1Pét 1,22) Ez egyénileg is és gyülekezeti szinten is érvényes. Meghúzva a kapcsolatszálakat, egy érdekes háló tárul elénk. Azt tapasztalhatjuk, hogy vannak erősebb és gyengébb gyülekezetek, sőt kisebbek és nagyobbak. Ezt viszont mérni aligha lehet. Ha a mérhetőséget gondolatban például a gyülekezeti lélekszámhoz kötjük, akkor ellentmondásos megállapításokra juthatunk. Vannak ugyanis nagy lélekszámú gyülekezetek lanya közösségi étellel, midőn kisebb létszámú gyülekezetek pedig élénk, vonzó közösséget alkotnak. Ez függ a lelkipásztor személyétől is. De más szempont szerint is nézhetjük ugyanezt, mert a mérhetőséget lehetne a gyülekezet adakozó jókedve szerint felvetni, és ennek alapján végezni olyan számításokat, amelyek a gyülekezeti tagok fajlagos adakozó gyakorlatát, szokását, bőkezűségét tárnák föl. Megint csak különbözőséget tapasztalánk. A gyülekezeti háló esetében tehát meglepő különbségek mutatkoznak az egyes csomópontok között. Még lelkiségükben is különbözhetnek egymástól. Sőt, ebben a hálóban talánunk olyan csomópontokat is, amelyeknek nagyon kevés összekötő szála van a rendszerben, vagy talán egy sincs. Olyan is előfordulhat, hogy egyes csomópontok megszűnnek létezni, más helyeken pedig újak keletkeznek. Ismét más esetet említve, gyakran tapasztalunk olyan eseteket, amikor már szinte kihalóban, megszűnőben van egy-egy gyülekezet, de kap egy talpraesett, elszánt, elhivatott lelkipásztort és lángra gyúl a közösségi élet. Ez az újraéledés lehet egy másik gyülekezet segítségének is az eredménye. Aztán olyat is láttunk már, hogy egy életre kelt gyülekezet révén „lángra kapnak” más gyülekezetek is. Sokszor nem tudjuk, mi az oka az elhalásnak és mi eredményezheti a fellángolást. A háló összességében viszont megmarad, mert az élő gyülekezetek működtetik. Ez is egy titok, melyet nem lehet a matematika segítségével leírni. Mintha egy láthatatlan Wi-Fi rendszer működtetné a hálót, amelyről csak azt tudjuk, hogy a szellemi-lelki-anyagi javak nem emberi akaratból, nem emberi jótéteményből származnak, hanem „*onnan felülről való ajándékként*” (Jak 1,17) kapják a hívek éppen akkor, amikor szükségük van rá. Amit biztosan lehet mondani, hogy eszmék, emberi gondolatok, gazdasági ötletek, személyes törekvések vagy céges vállalkozások révén keresztyén gyülekezetet sem létrehozni, sem megtartani, sem építeni, sem felpezsdíteni nem lehet, Isten igéjének hirdetésével viszont igen. Ez az egyháznak egy másik nagy titka, amelyhez az értelem segítségével hozzáférni aligha lehetséges.

3. A református gyülekezetek valamennyien egy meghatározott egyházi rendszerhez tartoznak, amelynek vannak kisebb és nagyobb egységei: egyházmegyei és egyházkerületei. A vezetők neve esperes és püspök. A gyülekezetek legfőbb irányító testülete a presbitérium, amelynek kettős elnöksége van: a lelkész, valamint a gyülekezet által választott (fő)gondnok. Mindegyik gyülekezet valamelyik egyházmegyéhez tartozik, bizonyos számú egyházmegye alkot egy kerületet. Jelenleg hazánkban négy ilyen re-

formátus egyházkerület van, 27 egyházmegyével, melyek összesen több mint ezer-kétszáz gyülekezetet fognak egybe. Ezek egy összefüggő hálót képeznek. Közösen választottak ugyanis egy zsinatot, amely az egész országos egyház számára hivatott meghatározni a működési szabályokat, illetve törvényeket. Röviden: ez garantálja a külső rendet! Ezek a közösen elfogadott törvények biztosítják a gyülekezetek működésének egységes kereteit, gyakorlati, adminisztrációs életét. Más kifejezéssel: eszerint működnek az adott nemzeti keretek között. Eme külső kereteket tartalommal viszont a gyülekezetek hitélete tölti meg. A hangsúly ezen van. A keret csak másodlagos, mert a gyülekezet abból él, amit Jézus Krisztusról hall a szószékről, vagy a Szentírás tanulmányozása révén. Mármost egy bizonyos gyülekezet akkor számít erősnek, ha tagjai hitbeli buzgóságot, áldozatkészséget és egymás iránti szeretetet tanúsítanak, azaz a krisztusi szeretetszabály szerint élik a maguk közösségi életét. Ez a közösség ugyanis nem egyesület, nem párt, nem faluközösség, nem szakmai kamara, amelyeket előírt tagsági kötelezettségek tartanak/sorolnak egybe. Ady Endre karácsonyi költői képét használva, a harangszóra ki-ki saját döntése és lelkiismerete szerint elindul a gyülekezet vasárnapi istentiszteletére. Nincs külön meghívó, nincs névsorolvasás, nincs számonkérés, a hívek teljesen szabad elhatározással gyűlnek egybe, és mint gyülekezet így képezik az egyházat: a Krisztus testét.⁸ Tehát az egyház a Krisztus által elhívottak szabad közössége, akik elkötelezték magukat a szeretettörvény megtartására és a keresztyén értékek szerinti életre. Maguk a gyülekezetek képezik egy hálózatban a csomópontokat. Gyakorlatilag mindegy, melyik szervezeti egységhez tartoznak, ugyanúgy élnek, lelkeségük szerint is azonosak, még sincs két egyforma gyülekezet. Ha a magyar református gyülekezetek térképszerű elrendeződését vetítjük szemünk elé, egy hálót képeznek, amelyben szervezeti szempontból vannak nagyobb csúcsok, amelyekbe több kapcsolódási szál fut be, de ezek csak a külső keretet adják. Az adminisztratív szervezeti szükség miatt vannak nagyobb csomópontok, ami korántsem jelenti azt, hogy ezek elevenebb hitéletükkel tűnnének ki. Egy bizonyos csomópont igazi erejét maga a gyülekezet élő hite, belső aktivitása, keresztyén lelkesége biztosítja, s ilyen szempontból egy nagyobb közigazgatási székhelyhez képest egy kisebb településen élő gyülekezet bizony lehet erősebb, lelkiekben gazdagabb, adakozásban buzgóbb, szeretetben összeforrottabb, egymás iránt gondoskodóbb közösség. Ez az, amit nem lehet a matematika segítségével megragadni, mert ilyen tekintetben ez a „gyülekezeti halmaz” nem metrikus. Ezt nem lehet hatványsorokkal leírni, mert olyan tényezőknél nyugszik, amelyeket nem lehet mérni. A szeretetnek nincs mértékegysége! A gyülekezeti élet tehát egyfajta önszervező képességgel bír, lelkeségét nem valamilyen központból irányítják, mert a hívek szabadon dönthetnek a sorsuk felől. Barabási-Albert László ezt nevezi „skalálfüggetlen” hálónak. Egy nagyon szép tör-

8 Hogy az egyházat „Krisztus testének” szokták nevezni, onnan jön, hogy Pál apostol az 1Kor 12,27-ben használja ezt a kifejezést, miután megmagyarázta az emberi test működését a tagok együttes akarata szerint.

téneti példát lehet erre felhozni, amikor is 1946 táján egy nagyon erős ún. ébredési mozgalom „söpört” végig a református egyház életében. Ezrek és ezrek csatlakoztak a hitéhez. Ez nem központilag irányított „forradalmi” esemény volt, hanem ki-ki az ő szabad lelkiismerete szerint csatlakozott az ún. ébredéshez. — Egy ilyen lelkiismereti gyülekezeti közösségnek aztán rendkívüli hatása lehet az adott település mindennapi életében. Mondhatnánk úgy is, hogy egy ilyen élő hitű gyülekezetnek valósággal meghatározó szerepe lehet a társadalmi élet formálásában. Még hozzá pozitív!

4. Igyekszünk tisztázni, mit is jelent közelebbről a keresztyén ember szabadsága? Állandóan azt hangsúlyoztuk, hogy a keresztyén ember a legszabadabb, s ezáltal mindenkinek a legkészségesebb szolgája. Hogy ezt világosabbá tegyük, két kifejezést fogunk használni egymással összefüggésben. Ezek az *autonómia* és a *heteronómia* szavak. Amikor személyre vonatkoztatjuk az autonómia szót, azon azt értjük, hogy az embernek van egyfajta belső szabadsága, mozgásteret a cselekvésre, melyet egy lelkiileg is elfogadott és magáévá tett törvény szerint hajt végre. A görög *autosz* szó jelentése önmaga, a *nomosz* szó pedig törvényt jelent. Az *autonomia* tehát egy személy belső szabályát, illetve belső rend szerinti cselekvését, szabad akarata szerinti működését jelenti. De vajon meddig terjed az egyén szabadsága? A *heterosz* szó görög jelentése: más, különböző, külső, fölötte lévő. Amikor *heteronómiáról* beszélünk, akkor a keresztyén ember arra gondol, hogy bár neki van autonómiája, de az nem határtalan lehetőségeket hordoz, hanem van fölötte egy más természetű törvény, egy rajta kívül álló objektív és lelki valóság, amelyhez neki viszonyulnia kell az autonómiája megélése közepette. Ez a heteronóm valóság a krisztusi szeretettörvény, amely felette van mindennek. Ezt nevezzük mi *heteronómiának*. Pál is így értette, amikor az 1Kor 13,13-ban a himnuszát így fejezi be: „*Most azért megmarad a hit, remény, szeretet, e három; ezek közül pedig legnagyobb a szeretet!*” A keresztyén felfogás szerint tehát az ember e kettős szabály együttes érvénye szerint él, úgyszólván az autonómiának és a heteronómiának a feszültségében cselekszik, tervez, gondolkodik. — A keresztyénség gyülekezeti hálózata ilyen egyének élő hite és lelkiismerete szerint működik, illetve így alkotnak egy dinamikus rendszert.
5. Az a nagy kérdés ezek után, hogy miként működik ez a dinamikus háló? Hogyan zajlik az egyes gyülekezetekben tapasztalható élet? Miként működik a gyülekezetek által alkotott nagyobb szervezeti közösségek hálóját? Az nyilvánvaló, hogy az egyének és a közösségek kölcsönös egymásra hatása lesz a döntő tényező. Sem az egyéni keresztyén élet, s így az egyes gyülekezetek élete sem írható le a véletlenszerűség és a szükségszerűség szabályaival, így maga az egész rendszer sem. Mégis összetartja valami. Láttuk, hogy ez nem más, mint a tagok részéről megtapasztalható Krisztus-szeretet. Akármilyen ingadozások, mozgások, rengések is legyenek az egyházon belül, illetve bármennyire is szakadozzon ez a háló, mégsem következik be az egész rendszer összeomlása, széthullása. Miért? Mert ennek a hálózatnak van egy belső összetartó ereje, egy belső rendje, amely azt „bensejéből vezérli” — József Attila kölcsönvett kifejezésével élve. Ez a belső rendre való törekvés mindig nagyobb

erejű annál, mint ami szétfeszíteni igyekszik. A hálózat ugyan dinamikusan mozog, azaz él, és ha szükséges, igazodik a külső sajátosságokhoz, de mindig fennmarad. Folyamatában figyelve a mozgását, egy olyan hálózatról van szó, amely minden külső viharral szemben képes védekezni, ugyanakkor minden belső szétziláló diabolikus zavart lecsendesít, kiegyenlít, s így maga az egész rendszer lenyugszik, megbékél, helyrejön, él, mozog, tervez, jövőt formál. Pál az élő emberi testhez hasonlítja ezt a hálót, amelyben minden résznek szerepe van, összefüggésben vannak egymással, egymás nélkül nem működhetnek egészségesen:

6. *„Mert ahogyan a test egy, bár sok tagja van, de a test valamennyi tagja, noha sokan vannak, mégis egy test, ugyanúgy a Krisztus is. Hiszen egy Lélek által mi is mindnyájan egy testté kereszteltettünk, akár zsidók, akár görögök, akár rabszolgák, akár szabadok, és mindnyájan egy Lélekkel itattattunk meg.”* (1Kor 12,12–13)

Emergens hálózat – záró gondolatok

Úgy is fölfoghatjuk az *emergenciát*, mint egy olyan történést, jelenséget, amely potenciálisan benne van az adott rendszerben, de váratlan időben és helyen bukkan a felszínre, és rendelkezik olyan erővel, amely a rendszer egészére maradandó hatással van. Tehát egy *emergens* történés hatására a korábbi rendszerben lényegi változás következik be. Ilyen tipikus jelenség volt az egyházakon belül a múlt századi ébredés, vagy akár az ún. pünkösd mozgalom Dél-Amerikában. Magának az egyháznak mint a gyülekezetek közösségének a dinamikus rendszere is így működik. Éppen azért, mert olyan rendszerről van szó, amelyben a tagok egymás nélkül nem életképesek, illetve egymás segítségével pedig az egész hálózat több lesz, mint a tagok egyszerű összege. Vannak benne emergens jelenségek, kisebbek és nagyobbak egyaránt. Az előbbi inkább csak belülről vehető észre, az utóbbit a külső szemlélő is láthatja. Az említett ébredés és pünkösd mozgalom a látható kategóriába tartozik. Egy hozzánk közeli debreceni példát is említhetünk. Az 1970-es évek végén a Debreceni Nagytemplomi Református Gyülekezetben a böjti úrvacsorázók száma csupán 75 fő volt, a gyülekezet lélekszáma rohamosan csökkent. Azt el sem tudtuk képzelni, hogy 20–30–40 évvel később ugyanebben a gyülekezetben az úrvacsorával élők száma gyakran ezer fölött van. Ez van ma. Mármost ez a jelenség is az *emergencia* körébe tartozik. Bár matematikai formulákkal most még aligha lehetséges megragadni, de a matematikusok később találhatnak erre is valamilyen leíró megoldást. Most még csupán annyit látunk, hogy az egyház, legalább is a református, egy olyan emergens hálózatként működik, amelynek a belső dinamikája biztosítja a változások túlélését, az egész rendszer létének megmaradását. Ez a rendszer ugyan mindig változik kisebb vagy nagyobb mértékben, de lényegét és küldetését tekintve a rendszer él, szellemi-lelki erejét megőrizte, belső rendjét megtartotta, és — ha olykor más hálózati formát is ölt magára — végzi az eleve elrendelt szolgálatát mindmáig. Fennmaradásának záloga a krisztusi szeretettörvény közösségformáló ereje!

Forrai Judit – Krász Lilla (szerk.)

Élet – Tudomány – Történelem

Tanulmányok az MTA Élettudományok-története
Munkabizottság tevékenységéből, 2016–2023

LÉTRA Alapítvány
Budapest, 2023

Élet – Tudomány – Történelem

KALEIDOSCOPE KÖNYVEK 9.

Sorozatszerkesztő: Forrai Judit

Tanulmányok az MTA Élettudományok-története Munkabizottság tevékenységéből, 2016–2023

Szerkesztette: Forrai Judit, Krász Lilla

Címlapkép: az MTA Élettudományok-története Munkabizottság logója, amelyet Raymundus Lullus: *Arbor scientiae. Liber ad omnes scientias utilissimus*. Kiad. Josse Bade. Lyon: Huyon & Fradin, 1515. című kötet fametszet-illusztrációjának felhasználásával Romhányi Ágnes tervezett

© Létra Alapítvány

Borítóterv és tipográfia: Pók Andrea, Demeter Györgyi
Budapest, 2023

Létra Alapítvány
MTA Élettudományok-története Munkabizottság

1. Forrai Judit, Krász Lilla szerk.: Élet – Tudomány – Történelem. Tanulmányok az MTA Élettudományok-története Munkabizottság tevékenységéből, 2016–2023
ISBN 978-615-6275-07-3

2. Forrai Judit, Krász Lilla szerk.: Élet – Tudomány – Történelem. Tanulmányok az MTA Élettudományok-története Munkabizottság tevékenységéből, 2016–2023 [PDF]
ISBN 978-615-6275-08-0

Tartalom

Előszó	5
--------------	---

ÉLŐ RENDSZEREK ALKALMAZKODÁSA A KLIMATIKUS ÉS ÖKOLÓGIAI KÖRNYEZET VÁLTOZÁSAIHOZ

<i>Both Mária:</i> Az indukációról az éghajlat- és a vegetációkutatás tudománytörténeti összefüggésében	9
---	---

<i>Alföldy Gábor:</i> Egy elfelejtett nemzedék? Magyarországi értelmiségiek a közép-európai tudáshálózatokban a 19. század első harmadában: külföldi egyesületek és folyóiratok mint a tudományos diskurzus médiumai	17
--	----

<i>Törő Klára:</i> A klímaváltozás és a mortalitás közötti összefüggések megítélése, különös tekintettel az igazságügyi orvostani szempontokra.....	54
---	----

<i>Falus András:</i> Az IT szerepe a genomikában	65
--	----

BEHÁLÓZVA: AZ ÉLETTUDOMÁNYOK ÉS A HÁLÓZATELMÉLET KAPCSOLATÁRÓL

<i>Z. Karvalics László:</i> Affordancia, összegabalyodás és granularitás	74
--	----

<i>Király László, Lozsádi Károly:</i> A szív és az agy párbeszéde	92
---	----

<i>Krász Lilla:</i> Tudományos tudáshálózatok a modern kor küszöbén: orvosi írásmódok a 18. századi Magyar Királyságban	118
---	-----

<i>Izsák Éva:</i> Városi terek hálózatának szerepe a települések átalakulásában	138
---	-----

<i>Forrai Judit:</i> A prostitúció körüli hálózatok elméleti és gyakorlati valósága	146
---	-----

<i>Lázár Imre:</i> A hálózatelvű orvoslás és a pszichoimmunológia	163
---	-----

<i>Gaál Botond:</i> A szabadságra teremtett ember a szeretet hálójában	186
--	-----

RÉGI-ÚJ TUDOMÁNYOK SZÜLETÉSE: ÉRTELMEZÉSEK, MÓDSZEREK, PARADIGMAVÁLTÁSOK

<i>Győry Hedvig</i> : Szentjánoskenyérfa az ókori Egyiptomban	199
<i>Molnár Dávid</i> : Danaé erszénye, Kirké kelyhe: a velencei kurtizánok aranykora? ...	223
<i>Magyar László András</i> : A reformáció hatása az egészségszemléletre	241
<i>Feith Helga</i> : Jog(os) kérdések. Első hatályos egészségügyi jogszabályok és azok komplex vizsgálata	248
<i>Rosivall László</i> : Élet – Tudomány – Történelem	262
<i>Szabó Péter</i> : Charles Darwin korszakalkotó növényteni munkássága	281
<i>Szalai Judit</i> : A kényszerbetegség történeti megközelítései	300
<i>Molnár F. Tamás</i> : Mechanizált sebészet: a varrógépek tudománya	305
<i>Kótai István</i> : A tegnapok egyik ködlovagja: Liebermann Leó	327
<i>Boján Eszter Gyöngyi, Rigó János</i> : A szimulációs eszközök szerepe és fejlődése a szülészet oktatásában a kezdetektől napjainkig	344
<i>Blázovics Anna</i> : Nincs új a nap alatt, vagy mégis? Kihívások, eredmények és lehetőségek a fitoterápiában	357

ALUMNI: A BIZOTTSÁG IFJÚSÁGI TAGOZATÁNAK TEVÉKENYSÉGÉRŐL

<i>Feith Helga Judit, Both Mária, Győry Hedvig, Gradvohl Edina, Kitzinger István, Falus András, Forrai Judit</i> : Tudománytörténeti mozaikok Simmelweis korából. Egy kísérleti oktatási program első tapasztalatai	368
<i>Feith Helga Judit, Falus Márton, Jónás Georgina, Stubnya János, Both Mária, Győry Hedvig, Forrai Judit</i> : Gamifikáció: járványtörténet középiskolások részére másképp	384